

Адміністративні, судові та урядові печатки з Ніжинщини кінця XVII – середини XIX ст.*

Під час опрацювання ф. 101 “Ніжинський грецький магістрат” Державного архіву Чернігівської області (далі – ДАЧО) автором даного дослідження була виявлена низка печаток, що хронологічно належать до 1694–1856 років. Вони дозволяють з’ясувати деякі недостатньо розроблені моменти стосовно часу побутування тієї чи іншої печатки, матеріалів виготовлення відбитку, сфрагістичної практики тощо.

Усі печатки прикладні. За зображеннями вони поділяються на 2 основні групи: зі сталою українською символікою, яка сформувалася протягом XVII ст. (печатки № 1–3, 11–13, 15) та символікою, яка сформувалася під впливом Російської імперії (печатки № 4, 5, 7, 8, 14, 16, 17). Дещо особливе місце займають печатки Ніжинського грецького братства/магістрату. На зображеннях цих печаток віддзеркалилася грецька, українська, російська символіка – терези, орли (№ 6–9). Стилiстика зображень відповідно до часу віддзеркалює добу бароко (№ 11), рококо (№ 2–4), класицизму (№ 7–9, 17). Зустрічаються високохудожні зразки (№ 11, 12).

Написи на печатках робилися здебільшого кирилицею, за винятком печатки № 17 (латиницею), № 6 (грецькими літерами) та № 11 (комбінування окремих літер із різних абеток). Легенди виконані українською діловою (№ 11), російською (№ 14), польською (№ 17), грецькою мовами або двомовні (№ 6). Задля економії місця, щоби втиснути розлогий напис, використовували скорочення слів (№ 7–9, 11, 17), лігатури (№ 11, 12), широкі літери заміняли вузькими (“И” на “Г”; № 12, 13), опускали окремі літери (№ 3). Були печатки взагалі без тексту (№ 4). Іноді використовували такі архаїчні літери *ia*, *Ѣ* та *Ѡ* (№ 1, 2, 11–13, 15). Деінде зазначали дату виготовлення печатки (№ 1). Слова поділяли хрестиками (№ 1, 10, 11, 15, 16), зірочками (№ 3, 5, 6, 12), крапками, двокрапками (№ 3, 5, 7–9, 14, 17). За стилістикою літери відповідали друкованому шрифту (№ 1, 2 тощо) або наближалися до рукописних літер (№ 11). Напис складався з власної назви “ПЕЧАТЬ”, яка переважно починала легенду (№ 3, 5, 6 тощо), хоч іноді й завершувала її (№ 1, 2, 7, 8); державної приналежності структури – “Ея ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА” (№ 1, 2, 7, 8, 11–13); територіальної приналежності – “МАЛОРОСИЙСКОГО ЗАПОРОЖСКОГО ВОІСКА” (№ 2), “ПОЛКѠ НѢЖИНСКОГО” (№ 15), “ГОРОДА НѢЖІНА” (№ 13); назви структури – “СОТНѢ : ВТОРОИ : ПОЛКОВОИ” (№ 3); діаспорної приналежності – “ГРЕЧЕСКАГО НЕЖИНСКАГО МАГИСТРАТА” (№ 7). Іноді зазначали особливий статус – “Ѣ ПРИВИЛПОВАНОГО ГОРОДА” (№ 13), або почуття – “В[ЕРНОГО] ГРЕЧЕСКАГО” (№ 7, 8). Написи віддзеркалюють політичні зміни, як-от зміну монархів (№ 1, 2, 7, 8, 11, 12, 13).

Для розміщення розлогого напису печаток найбільш доречною кругла (9 прим.) й овальна форми (8 прим.).

* Ілюстрації до статті див. на звороті останньої сторінки обкладинки даного випуску збірника.

Відбитки робили на воску, через папір (№ 1 тощо); на сургучу (№ 14 тощо) та сажі (№ 7–9). Остання техніка почала широко вживатися лише з кінця XVIII ст., хоча перші згадки про неї належать до часу гетьманування Данила Апостола (друга чверть XVIII ст.). Використовували віск червоного, коричневого, зеленого, натурального забарвлення, зрідка чорного (№ 2); сургуч переважно червоний, рідше коричневий і чорний. Для збереження воскового відбитку застосовували кустодії різної форми – від ромбовидних (№ 3) і прямокутних (№ 11) до високохудожніх, які мали вигляд прорізного рослинно-квіткового орнаменту (№ 11). З цією ж метою відбиток фіксували різнокольоровими стрічками та шнурками (№ 11–13). Окрім цього, не слід забувати й про естетичний бік справи.

Функціонально печатки забезпечували легітимізацію документа та його недоторканість. Про це свідчить прикінцевий протокол, у якому зазначався статус печатки: “Сей купчий запис свѣдителейван, в достовѣрие чего за подписом присудствующих и печатю греческого братства в оный рыбалский цех і видан”; “Сей купчий запис за рукою нашою пры печатю церковной в кievской рыбалской цех дан в городѣ Нѣжинѣ” (18 березня 1769 р.) [1]; “Которой за подписом прысутствующих греческого братства пры обикновенной печати и выдан” (Атестат ніжинського грецького братства від 13 травня 1771 р.; самої печатки немає) [2].

Окрім цього печатка забезпечувала недоторканість майна, речей. У такому випадку нею опечатували приміщення, торбинки тощо. Наприклад, у сказці від 18 червня 1747 р. ніжинського грека Дмитра Коцаро зазначено: “Осмотревши те каменци положили в мешчок и запечатали” (печаткою золотаря німця Венедикта Лигнера) [3]. У 1767–1768 роках. Ніжинський магістрат розглядав справу щодо речей гусара Миколая Бундуша, які від опікуна купця Анастасія Лигди потрапили до полковника Тернавіота. Зазначалося, що “двома бурмистрами всѣ описано и в домѣ сына его содержанно за печатю магистратскою”, далі йшлося про те, що “ониe пожитки грека Лигды ... сложенни били ... в особой комнатѣ ж ... за печатмы духовника оного Лигда Захария Грека, Ивана Папазафѣрова и его Тарнавиота ... оставшиес пожитки запечатанние состоят в одной его полковника кладовой, а после пожара ... все вывезенны в загородной его двор в амбар ... ониe пожитки сложенни в домѣ полковника Тарнавиота стефановском за печатю грека Вилари и за замком кредитора Лигдиного полтавского жителя Христофорова ... тѣ оставшиес Лигдини пожитки осмотра в целости печатей буды имеются, по снятии оних пересвѣдителейван” (указ Малоросійської колегії від 18 жовтня 1767 р.) [4].

З середини XVIII ст. у Гетьманщині посилилася фіскальна функція. За прикладання печатки стягалося мито. Про це свідчать позначки на зразок: “Подлежащие печатные пошлины взяты”.

Ставили печатку під текстом документа, якщо він носив публічно-правовий характер (укази, декрети, витяги, купчі, свідоцтва, конфірмації), або на зовнішньому боці, коли інформація призначалася для обмеженого кола людей, носила службовий характер (“предложение” тощо).

Деякі структури користувалися одночасно кількома печатками, у т.ч. т.зв. великими та малими. Наприклад, Ніжинський магістрат у XVIII ст. застосовував 3 власні печатки (№ 11–13), а також печатку Ніжинського полкового суду (№ 15) [5]. Печатка № 11 була вжитку з кінця XVII ст. Її відбиток 1691 р. був опублікований ще в XIX ст. [6]. Спочатку

вона іменувалася “мѣской радецкой”, “радецкой”; далі – “майстратовой”, “магистратовой”, “болшой магистратовой”, “обикновенной”. Печатки № 12, 13 такої змістовної титулатури не мали. Їх називали “магистратовими” або просто “печат”. При цьому печатки № 11 та 13 майже однакові за розміром й іконографією, а печатка № 12 дійсно менша і за розміром, і за розлогістю легенди. Ймовірно, печатка зразка 1691 р. з’явилася ще за гетьманування Дем’яна Многогрішного, на що вказує царський титул. Саме в такій редакції бачимо його на власне гетьманській печатці [7]. Можливо стара печатка загинула під час пожежі 1668 р., коли загинули деякі ніжинські привілеї та клейноди – відтак виникла потреба у новій печатці [8]. Проте це все припущення, остаточну крапку можна буде поставити після виявлення та публікації ніжинських печаток, які побутували до 1691 р. Це треба зробити й з огляду на питання щодо побутування в Ніжині печаток війтів, бурмістрів, лавників адже у привілеї Ніжину на магдебурзьке право зазначалося, що для “pieczętowania spraw miejskich niezynskih urzędu burmistrzowskiego i ławniczego za herb miejski naznaczamy s. Ierze na koniu z kopią we zbroie ubranego” [9].

Особливістю міської сфрагістики доби Гетьманщини є застосування, крім прикладних, вислих печаток, щоправда дуже обмежено. Зокрема, такою печаткою була скріплена копія 70-х років XVII ст. жалуваної грамоти московського царя Олексія Михайловича від 4 серпня 1669 р. міщанам Ніжина “в строении уряду цехового быть по прежним ... грамотам, по королевским привилеям...” виготовлена ніжинським магистратом для кушнірського цеха: “за печатью нежинского магистрата, которая привешена к копии на шолковом шнурке, в железном круглом футляре; на печати изображен герб города Нежина: Георгий Победоносец сидя на лошади, прободает копьем змія, по краям печати слова: ПЕЧАТ ЕЯ ИМПЕР[АТОРСКАГО] ВЕЛИЧЕСТВА УКРАИННАГО ГОРОДА НѢЖИНА МАГИСТРАТА. Печать эта и ныне хранится при магистрате. Она круглая, без ручки, серебра низкаго достоинства, весу в ней 80 золотников” [10]. Інший опис цієї пам’ятки з’явився у 1908 р.: “Печать – большой круглый кусок синего воска, заключенный в железный футляр (крышки нет), привешена на шелковом витом шнурке, на воске по краям вытеснено: “ПЕЧАТЬ МѢСТА ЕГО ЦАРСКОГО ВЕЛИ: УКРАИННОГО НѢЖИНА”, в середине Георгий Победоносец на коне, прободаящий змія” [11]. Як бачимо описані 2 різні печатки, ще й з перекрученими легендами. Що відбулося між 1867 р. та 1908 р., коли з’явилися перший і другий описи? Можливо підмінили печатки? Куди подівся штемпель? На жаль, відповіді немає, бо втрачені згадані і документ, і печатки.

Звертає на себе увагу факт паралельного використання в Ніжині двох міських гербів. Не зважаючи, на імператорський указ від 4 червня 1782 р. про затвердження нового міського герба (рукостискання та жезл Меркурія) [12], ніжинське міщанство ще в 1788 р. користувалося печаткою зі св. Юрієм Змієборцем, якій з’явився в 1625 р. Ймовірно, у такій спосіб намагалися боронити свої стародавні привілеї. Подібну ситуацію спостерігаємо й у Чернігові. Цікаво, що інституції створені українцями до та після 1648 р. використовують на печатках усталену символіку (хрести, зірки, півмісяці, прапорці, литаври, герби), яка віддзеркалювала український менталітет. Прикладом можуть слугувати печатки № 1–3, 11–13, 15. Інституції, що виникли на Гетьманщині під час фронтального імперського тиску, що був спрямований після виступів Івана Мазепи та Павла Полуботка на повну інкорпорацію української автономії до складу Російської імперії, користуються як правило затвердженими царським урядом зразками або комбі-

націями старих знаків із новими (№ 4, 5, 7–9, 14, 16–17). Щодо останнього висновку, то тут показова історія з символікою печаток ніжинських полкових сотень. Наприклад, 4 полкова сотня користувалася печаткою з полковим знаком [13], а Друга (№ 3) та Третя сотні – зовсім з іншими знаками [14].

Зміну ментальності та трансформації структури можна простежити на печатках ніжинських греків. Спочатку вони користувалися печаткою із зображенням Собору Всіх Святих, грецьким написом і датою “1692” [15]; з 1736 р. – печаткою № 6 із зображенням терезів і двомовним написом; з 1785 р. – печаткою № 7; за імператорства Павла I – печаткою № 8; у XIX ст. – печаткою № 9 із зображенням імперського орла та російськомовним написом. Перераховані печатки ніжинських греків відповідно називали братською, церковною, судовою, “обыкновенною”, урядовою і, нарешті, казенною. Таким чином, церковне братство грецької спільноти еволюціонувало в казенну установу, а греки перетворилися на імперських підданих, втративши свій особливий статус.

Викликає інтерес печатка ніжинського полкового суду (№ 15). З’ясувалося, що нею також користувалися ніжинські полкова канцелярія, магістрат і гродський суд. Ця практика ввела в оману О. Шафонського, а слідом за ним інших дослідників [16]. Він припустився помилку у розшифровці зображення та легенди, з якої виходило, що це печатка міського суду.

Ще одне спостереження. Установи в разі потреби використовували печатки інших і легітимність документа від цього не страждала. Таке вільне поводження пояснюється тим, що в тогочасному законодавстві була відсутня жорстка регламентація зображень і написів печаток у відповідності до тієї або іншої структури [17].

Нижче подаємо опис виявлених печаток за абеткою. Схеми опису: назва; техніка і матеріал виготовлення; форма; розмір; зображення; написи; назва й дата документа, на якому виявлений відбиток; прикінцевий протокол, якщо в ньому йдеться про печатку; особливості відтиску печатки (в дужках).

1. Генерального військового суду. Паперово-воскова, на червоному воску, кругла, діаметр 43 мм. Зображення: жезл, обабіч якого угорі 2 хрести, унизу зірка та півмісяць; по колу напис: “+ Ея ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА СУД... ПЕЧАТЬ 1742 ГОДА”. Указ від 1 листопада 1745 р. [18].

2. Генеральної військової канцелярії. Паперово-воскова, на червоному воску, кругла, діаметр 52 мм. Зображення: козак, озброєний рушницею та шаблею, стоїть на лузі; на поясі – порохівниця; на голові кругла шапка з султаном; по колу напис: “ЕЇ ІМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА МАЛОРОСІЙСКОГО ЗАПОРОЖСКОГО ВОІСКА ПЕЧАТЬ”. Указ від 7 липня 1743 р. [19]; указ від 15 січня 1748 р. [20]; укази від 18 квітня 1748 р., 5 квітня 1748 р., 15 липня 1748 р., 19 липня 1748 р., 12 травня 1750 . р. [21]; ордер від 29 лютого 1760 р. [22]; указ від 26 квітня 1762 р. [23] (на чорному воску).

3. Другої полкової ніжинської сотні. Паперово-воскова, на червоному воску, кругла, діаметр 30 мм, під ромбовидною кустодією. Зображення: у щиті хрест, над ним 2 зірки; над щитом – коронований шолом; обабіч – намет; по колу напис: “* ПЕЧАТЬ : СОТНѢ : ВТОРОЙ : ПОЛКОВОЙ : НѢЖНСКОЙ”. “Випис” із сотенної канцелярії від 3 червня 1779 р.: “За подписом и урядовою печатью” [24].

4. Малоросійської колегії. Паперово-воскова, на червоному воску, овальна, 40×36 мм. Зображення: на тлі мантиї герб Російської імперії – двоголовий орел, на грудях

якого у щитку герби п'яти українських князівств (Київського, Чернігівського, Переяславського, Новгород-Сіверського, Стародубського); над мантією – корона [25]. Указ від 14 липня 1770 р. [26].

5. Ніжинського городничого. Паперово-воскова, на червоному воску, овальна, 40×36 мм, під ромбовидною кустодією. Зображення: у щиті угорі – потиск рук; нижче під косою рисою – жезл Меркурія; по колу напис: “: ПЕЧАТЬ : ПО ДОЛЖНОСТИ : НЪЖИНСКАГО : ГОРОДНИЧОГО *”. Свідоцтво від 27 червня 1788 р.: “Сіє свидѣтельство данно за подписом и печать городничого” [27].

6. Ніжинського грецького братства компромісіального суду. На червоному сургучу, овальна, 27×26 мм. Зображення: по центру стерте [28], написи, у зовнішньому колі кирилицею: “ПЕЧАТЬ ...НАГО СУДА ...”; у внутрішньому колі грецькими літерами: “* СФРАГИС ... С СΝ... ..СЛФЛТЪ ГЪ НРЪ НАГЪ ...”. Рішення суду від 22 жовтня 1747 р. [29].

7. Ніжинського грецького магістрату. На сажі, овальна, 38×33 мм. Зображення: герб Російської імперії, по колу напис: “: ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО В ГРЕЧЕСКАГО НЕЖИНСКАГО МАГИСТРАТА ПЕЧАТЬ”. “Выпис” від 7 листопада 1790 р.: “Сей выпис за подписом присудствующих и с приложением сего магистрата урядовой печати объявленому Димитрию Шарганову выдан” [30].

8. Ніжинського грецького магістрату. На сажі, овальна, 39×33 мм. Зображення: герб Російської імперії, по колу напис: “: ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО В ГРЕЧЕСКАГО НЕЖИНСКАГО МАГИСТРАТА ПЕЧАТЬ”. Конфірмація від 22 січня 1798 р.: “С приложением урядовой печати выдано” [31].

9. Ніжинського грецького магістрату. На сажі, кругла, діаметр 29 мм. Зображення: герб Російської імперії, по колу напис: “ПЕЧ : НЪЖИНСКАГО ГРЕЧЕСКАГО МАГИСТРАТА :”. Конфірмація від 26 липня 1856 р.: “Что сия копия Верна ... в том греческой нѣжинский магистрат надлежащею подписью с приложением казенной печати свидѣтельствует” [32].

10. Ніжинського гродського суду [33]. Паперово-воскова, на червоному воску, кругла, діаметр 35 мм. Зображення: рука в обладунку тримає жезл, вона покладена на держак прапора, полотнище якого розпадається на 2 косиці; обабіч нижнього кінця держака – литаври; по колу напис: “+ ПЕЧАТЬ СѢДОВАѦ ПОЛКѦ НЪЖИНСКОГО”. Укази від 21 лютого 1768 р. та 10 березня 1768 р. [34]; указ від 13 жовтня 1768 р. [35].

11. Ніжинського магістрату. Паперово-воскова, кругла, діаметр 58 мм. Зображення: св. Юрій Змієборець, по колу напис: “+ ПЕЧАТЬ МѢСТА ѠКРАИНОГО ЕГО ЦАРСКОГОПРЕСВ. ВЕЛИЧЕСТВА НЪЖИНА” [36]. “Выпис з книг мѣских ратуша нѣжинского права майдебурского” від 12 червня 1694 р.: “Сей выпис при печати мѣской радецкой ... выдат казалисмо”; (слід на зеленому воску) [37]; “выпис з книг мѣских ратуша нѣжинского права майдебурского” від 18 червня 1695 р.: “З котрих книг сей выпис при печати радецкой з подписом належным выдан”; (слід на зеленому воску) [38]; “выпис з книг мѣских ратуша нѣжинского права майдебурского” від 4 квітня 1723 р.: “З котрих сей екстракт при печати майстратовой и подписах ... выдан”; (слід на зеленому воску) [39]; “выпис з книг мѣских ратуша нѣжинского права майдебурского” від 4 травня 1737 р.: “и вышешоказанную купчую к сему экстракту припечатали”; (слід на зеленому воску) [40]; “выпис з книг мѣских ратуша нѣжинского права

майдебурского” від 13 липня 1739 р.; (слід на зеленому воску) [41]; конфірмація від 10 червня 1740 р.; (на зеленому воску, під прорізною кустодією у вигляді квітки, окрім цього прикріплена зеленим шнуром) [42]; “выпис з книг уприлигиованного малоросійського города Нѣжина права магдебурского” від 30 січня 1749 р.: “При печати магистратовой”; (під прорізною кустодією у вигляді рослинного орнаменту, окрім цього прикріплена блакитною стрічкою) [43]; “выпис з книг упрывилиованного малоросійського города Нѣжина права магдебурского” від 20 лютого 1749 р.: “При печати магистратовой”; (на зеленому воску, під прорізною кустодією у вигляді рослинного орнаменту) [44]; “выпис з книг упрывилиованного малоросійського города Нѣжина права магдебурского” від 17 березня 1749 р.: “При печати магистратовой”; (на зеленому воску, під прорізною кустодією у вигляді рослинного орнаменту) [45]; конфірмація від 16 січня 1759 р.: “С приложением магистратовой болшой печати в крѣпость для потомних часов выдан”; (на зеленому воску, під ромбовидною кустодією) [46]; конфірмація від 24 серпня 1760 р.: “С приложением болшой печати магистратовой ствержен”; (на зеленому воску, під прямокутною кустодією) [47]; конфірмація від 24 березня 1769 р.: “і обикновенной печати з сею конфирмациєю выдан”; (слід на коричневому воску) [48].

12. Ніжинського магістрату. Паперово-воскова, на зеленому воску, кругла, діаметр 32 мм. Зображення: св. Юрій Змієборець, по колу напис: “* ПЕЧАТЬ ЄЇ ІМПЕРАТОРСЬКАГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОРОДА НѢЖИНА МАГИСТРАТА” [49]. Указ від 11 вересня 1768 р. [50]; указ від 14 жовтня 1768 р. [51]; указ від 18 грудня 1768 р. [52]; указ від 29 січня 1769 р. [53]; указ від 11 лютого 1769 р. [54]; указ від 10 березня 1769 р. [55]; указ від 10 липня 1769 р. [56]; указ від 17 грудня 1769 р. [57]; указ від 19 травня 1771 р. [58]. Указ від 3 червня 1771 р.; (паперово-воскова, на світлокоричневому воску) [59]; конфірмація від 31 грудня 1784 р.: “Подлежащие печатные пошлины взяты”; (тут і далі на червоному сургучу) [60]; конфірмація від 15 травня 1784 р. [61]; конфірмація від 8 квітня 1785 р. [62]; конфірмація від 22 травня 1785 р.: “И с приложением печати выдан”; (з прикріпленою блакитною стрічкою) [63]; конфірмація від 16 лютого 1787 р.: “Из городского нѣжинского магистрата з сим утверждением и с приложением печати оной купчей запис и выдан”; (на червоному сургучу) [64]; конфірмація від 22 травня 1788 р. [65].

13. Ніжинського магістрату. Паперово-воскова, кругла, діаметр 58 мм. Зображення: св. Юрій Змієборець, по колу напис: “ПЕЧАТЬ ЄЇ ІМПЕРАТОРСЬКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Ї ПРИВИЛЮВАНОВОГО ГОРОДА НѢЖИНА МАГИСТРАТА”. Конфірмація від 29 квітня 1773 р.: “С приложением магистратовой печати”; (на зеленому воску, як кустодія використаний аркуш документа) [66]; конфірмація від 6 вересня 1773 р.: “С приложением печати выдан” (слід на зеленому воску, із залишками стрічки) [67]; конфірмація від 22 жовтня 1773 р.: “С приложением магистратовой печати выдан”; (на зеленому воску, під ромбовидною кустодією) [68]; конфірмація від 10 січня 1777 р.: “С приложением магистратовой печати”; (на зеленому воску, під ромбовидною кустодією) [69]; конфірмація від 31 січня 1785 р.: “При явке сего купчого запису подлежащая по указам пошлинные денги взяты”; (на червоному воску, під квіткоподібною кустодією, прикріплена червоною стрічкою) [70]; конфірмація від 2 березня 1788 р.: “В чем городской нѣжинский магистрат сим с приложением печати свидетельствует”; (слід на червоному воску) [71].

14. Ніжинського повітового суду. На червоному сургучу, овальна, 40×34 мм. Зображення: у щиті, який поділений по діагоналі, у верхньому полі – потиск рук; у нижньому, на тлі горизонтального штрихування – жезл Меркурія; по колу напис: “: ПЕЧАТЬ : НѢЖИНСКАГО : УѢЗДНАГО : СУДА” [72]. Конфірмація від 29 квітня 1799 р. [73].

15. Ніжинського полкового суду. Паперово-воскова, кругла, діаметр 35 мм. Зображення: рука в обладунку тримає жезл, вона покладена на держак прапора, полотнище якого розпадається на 2 косиці; обабіч нижнього кінця держака – литаври; по колу напис: “+ ПЕЧАТЬ СѢДОВАѢА ПОЛКѢ НѢЖИНСКОГО”. “Предложение” ніжинської полкової канцелярії від 8 жовтня 1747 р.; (на червоному воску) [74]; указ ніжинського магістрату від 17 листопада 1768 р.; (зображення вирване, на зеленому воску) [75].

16. Ніжинської полкової канцелярії. Паперово-воскова, овальна, 42×38 мм. Зображення: картуш під хрестом; у картуші щит, у якому вгорі – потиск рук, нижче – жезл Меркурія; по колу напис: “+ ПЕЧАТЬ МАЛОРОССИЙСКОЙ ПОЛКОВОЙ ... КАНЦЕЛЯРИИ. Указ від 15 березня 1762 р.; (на червоному сургучу, фрагмент, 17×35 мм) [76]; указ від 5 листопада 1768 р.; (на коричневому воску) [77]; укази від 18 лютого 1773 р. та від 28 лютого 1773 р.; (на червоному воску) [78].

17. Старокостянтинівського земського повітового суду. На сажі, овальна, 43×37 мм. Зображення: герб Російської імперії з мальтійським хрестом, по колу напис: “PIECZEC STAROKONSTANTYNOW: ZIEM: POWIATOWEGO SAĐU”. Конфірмація від 1 лютого 1812 р. [79].

Джерела та література

1. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 3416, арк. 4
2. Там само, спр. 47, арк. 4.
3. Там само, спр. 2224, арк. 15
4. Там само, спр. 12, арк. 3–6
5. У 1790-х роках Ніжинський магістрат вживав овальну печатку із зображенням потиску рук і жезлом Меркурія (*Ситий І.* Ніжинські печатки зі збірки В.В. Тарновського // *Знак.* – 1995. – Ч.10 (серпень). – С. 4).
6. Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц. – М., 1880. – С. 74.
7. *Крип'якевич І.* З козацької сфрагістики // *Записки наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 1917. – Т. 123–124. – С. 8.
8. *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). – К., 2006. – С. 371.
9. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Том V. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Упор. Кулаковський П. – Острог ; Варшава ; Москва, 1999. – С. 178.
10. *Огиевський П.* Список подлинных древних жалованных городу Нежину универсалов, грамот и других относящихся к ним актов, от 1650 по 1777 год, хранящихся при Нежинской городской думе. Составлен 1867 года // *Черниговские епархиальные известия.* – 1867, Июля – Прибавление. – С. 476. 80 золотників = 342 г. Для порівняння: в 1750 р. для виготовлення церковних речей (келех, дискос, зірка) для Михайлівського храму с. Красилівки було придбано 50 лотів срібла 10-ї проби по 35 копійок за лот, та золотарю за роботу – по 12 копійок за лот; у 1761 р. було куплено 32 лоти для виготовлення оправи Євангелія по 54 копійки за лот, а золотник – по 18 копійок, і золотарю за роботу по 4 копійки за золотник; у 1764 р. було куплено 32 лоти срібла 12-ї проби на дарохранильницю по 60 копійок за лот, золотник – по 20 копійок із роботою золотаря. І це без інших витрат! (*Ситий І.* Церковна старовина. – Чернігів, 2001. – С. 17, 19). Таким чином, вартість матриці печатки ніжинського магістрату можна оцінити приблизно в 16 руб. За такі гроші у той час можна було купити доброго коня.

11. Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 126.
12. *Соболева Н.* Старинные гербы российских городов. – М., 1985. – С. 150.
13. *Ситий І.* Сотенні печатки другої половини XVIII ст. // П'ята наукова геральдична конференція. Збірник тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1995. – С. 62 – 64.
14. *Желиба О.* Печатки Ніжинського козачого полку // Сіверянський літопис. – 1999. – № 2. – С. 40.
15. *Харлампович К.* Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII–XVIII ст. – Ніжин, 2011. – С. 51.
16. *Румянцева В.* Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986. – С. 125.
17. *Ситий І.* Сфрагістиче законодавство Гетьманщини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Вип. 10., Ч. 1. – К. : НАН України. Інститут історії України. Відділ спеціальних історичних дисциплін, 2003. – С. 222–236.
18. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
19. Там само, спр. 6, арк. 5.
20. Там само, спр. 1826, арк. 19 зв.
21. Там само, спр. 2224, арк. 52 зв., 53 зв., 67 зв., 73 зв., 74 зв.
22. Там само, спр. 9, арк. 6.
23. Там само, спр. 1074, арк. 10 зв.
24. Там само, спр. 2323, арк. 10 зв.
25. Печатка була затверджена імператорським указом від 23 лютого 1766 р. (*Гречило Б.* Українська територіальна геральдика. – Львів, 2010. – С. 72–73).
26. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 29, арк. 27.
27. Там само, спр. 2221, арк. 48 зв.
28. За описами рука тримає терези (*Харлампович К.* Вказана праця. – С. 74).
29. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 2224, арк. 26.
30. Там само, спр. 2233, арк. 38.
31. Там само, спр. 2479, арк. 3 зв.
32. Там само, спр. 4331, арк. 13.
33. Гродські суди згідно судової реформи гетьмана Кирила Розумовського були наступниками полкових судів. В універсалі від 19 листопада 1763 р. зазначено: “В полкових канцеляриях ... все до гродского суда надлежащая дела в полку № случающиеся к рассмотрению и решению оставляются ныне, яко у учреждении особих градских судов нужды еще не усмотрено и как вышепомянутом представленним нам мнением положено у таковых градских дел присудствие имет полковникам да судьям полковым и еще одному или двум из старшин полковых по рассмотрению полковничему” (Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, інв. № Ал 415, арк. 270–276; *Ситий І.* Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 82.
34. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 35, арк. 6, 7.
35. Там само, спр. 15, арк. [4].
36. Лігатура AP, – Н. Грабова допустила помилки у розшифровці напису (див. *Грабова Н.* Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України XVIII ст. // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССXXII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 289).
37. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 2231, арк. 8 зв.
38. Там само, спр. 2337, арк. 6.
39. Там само, арк. 3.
40. Там само, арк. 4 зв.
41. Там само, спр. 2231, арк. 7.
42. Там само, спр. 2337, арк. 8.
43. Там само, спр. 2323, арк. 6 зв.
44. Там само, спр. 2221, арк. 6.
45. Там само, арк. 14.
46. Там само, спр. 2233, арк. 13.
47. Там само, спр. 2221, арк. 18 зв.
48. Там само, спр. 2233, арк. 16 зв.

49. Лігатура РС.
50. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 12, арк. 20.
51. Там само, спр. 18, арк. 15.
52. Там само, арк. 16.
53. Там само, спр. 29, арк. 28.
54. Там само, спр. 18, арк. 17.
55. Там само, арк. 18–19.
56. Там само, спр. 38, арк. 3 зв.
57. Там само, спр. 40, арк. 4 зв.
58. Там само, спр. 47, арк. 5.
59. Там само, спр. 2321, арк. 2 зв.
60. Там само, спр. 2221, арк. 31 зв.
61. Там само, арк. 40.
62. Там само, арк. 41 зв.
63. Там само, арк. 55.
64. Там само, спр. 2427, арк. 4 зв.
65. Там само, спр. 2221, арк. 47.
66. Там само, спр. 2323, арк. 28.
67. Там само, спр. 2341, арк. 2.
68. Там само, арк. 4.
69. Там само, спр. 2323, арк. 22 зв.
70. Там само, спр. 2427, арк. 4.
71. Там само, спр. 2434, арк. 2.
72. Розділовий знак складається з двох двокрапок покладених навхрест.
73. ДАЧО, ф. 101, оп. 1, спр. 2516, арк. 2.
72. Там само, спр. 6, арк. 16 зв.
73. Там само, спр. 2262, арк. 2.
74. Там само, спр. 1074, арк. 3 зв.
75. Там само, спр. 16, арк. 5.
76. Там само, спр. 56, арк. 2, 6.
77. Там само, спр. 4331, арк. 31.

***Ситий І.М.* Адміністративні, судові й урядові печатки з Ніжинщини кінця XVII – середини XIX ст.**

У статті описані зображення, матеріали виготовлення, форми, легенди, функції адміністративних, судових і урядових печаток, які були в обігу на теренах Ніжинщини в 1694–1856 роках.

Ключові слова: печатки, Ніжинщина, зображення, легенда, функції.

***Сытый И.М.* Административные, судебные и правительственные печати с Нежинщины конца XVII – середины XIX в.**

В статье описаны изображения, материалы изготовления, формы, легенды, функции административных, судебных, правительственных печатей, которые были в обращении на территории Нежинщины в 1694–1856 гг.

Ключевые слова: печати, Нежинщина, изображение, легенда, функции.

***Sytyi I.M.* Administrative, shipping and government stamps from Nizhyn region of the late 17 – the middle 19 century**

The article describes the image, materials, forms, legends, the functions of administrative, court, government stamps which were in circulation on the territory of the Nizhyn region in 1694–1856.

Key words: stamps, Nizhyn region, image, materials, forms, legends, the functions.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]